

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Звернення до проблематики збереження культурної спадщини в сучасній Україні є особливо актуальним цього року, коли триває військовий конфлікт. Хоча останнє століття і міжнародні організації, і українська держава спрямовують значні зусилля для збереження культурної спадщини людства, але незадовільний стан справ у цій сфері є очевидним і в Україні, і в Харкові сьогодні. Попри те, що держава бере на себе великі зобов'язання щодо збереження культурної спадщини, правові засоби її захисту зрідка застосовуються в мирний час та практично не можуть застосовуватися у війні.

Тож метою пропонованого дослідження є визначення морально-ціннісного змісту відповідальності у справі збереження культурних цінностей від руйнівного впливу війни. Для цього здійснюється аналіз провідних міжнародних і національних правових документів у цій сфері. Водночас осмислюється дійсний стан захищеності культурних надбань в умовах сучасних військових конфліктів, зокрема стосовно музеїв як закладів вивчення, збереження і популяризації культурних цінностей.

Питанням збереження культурної спадщини в умовах військових дій займаються ряд фахівців істориків, юристів, філософів, музеєзнавців, а також громадських діячів. Зокрема, ґрунтовний аналіз нормативно-правових актів щодо захисту культурних надбань під час збройних конфліктів здійснено Т.Г. Катковою [6]. Музеєзнавець Г.О. Андрес [1] проаналізувала основні аспекти взаємодії національного і міжнародного рівнів охорони культурної спадщини України у дисертаційній роботі. Дослідниця зосереджена переважно на питаннях удосконалення нормативно-правової бази і втілення відповідальної політики українською владою. Міжнародно-правові аспекти захисту пам'яток культури та їх втілення в Україні розглянуті В. Прокаєвою [11] й Ю.В. Опальком [10], котрий також наголошує на необхідності взаємодії з інститутами громадянського суспільства у даній сфері. Р.Є. Ганинець [2] визначає вади державного захисту нерухомих культурних пам'яток в Україні і пропонує залучити приватних інвесторів до цього. Дослідниця наголошує на важливості співпраці вчених і громадянського суспільства у відповідній галузі. Повоєнну взаємодію вчених, краєзнавців-аматорів, громадських організацій у галузі збереження українського культурного спадку висвітлили В.О. Горбик та Г.Г. Денисенко [3].

Загальнолюдський контекст відповідальності за культурні цінності, які опиняються під загрозою знищення в умовах війни, відображено у

прийнятті низки міжнародних угод щодо їх охорони у ХХ столітті. Перші конвенції були прийняті ще на межі ХІХ – ХХ століть. У Пакті Реріха (Вашингтонському Пакті) 1935 року [4] була сформована ідея захисту і поваги до культурних цінностей та установ, які їх зберігають і досліджують. Через 9 років після завершення бойових дій Другої світової війни у Європі за ініціативи ЮНЕСКО була прийнята Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [7]. У випадку порушення конвенції, держави мають вжити заходи у вигляді карних і дисциплінарних санкцій до порушників. Для забезпечення її дієвості держави зобов'язуються поважати культурні цінності і виховувати своїх військових в дусі поваги до них та до тих людей, які покликані захищати культурну спадщину людства.

У Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної природної спадщини 1972 року [9] основна відповідальність покладається так само на держав-учасниць міжнародного співтовариства. А пункт 3 статті 6 зобов'язує держави утримуватися від дій, які можуть прямо чи опосередковано нанести шкоду культурній спадщині на території інших держав. Звернемо увагу на те, що в статті 27 відзначається важливість просвітницької діяльності з метою зміцнення поваги і прихильності народів до культурної спадщини.

Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, прийнята Радою Європи 1985 року [8], передбачає вагомі правові інструменти, які можуть застосовуватися до порушників. Водночас вказується необхідність роботи з громадською думкою у напрямі усвідомлення важливості архітектурної спадщини як елемента культурної самобутності, джерела натхнення і творчості, соціального й економічного розвитку.

Визнаючи свої міжнародно-правові зобов'язання перед світовою спільнотою, Україна прийняла низку нормативно-правових актів щодо збереження культурної спадщини, в яких законодавець звертається і до поняття відповідальності. Законом України про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей 1999 року [12] відповідальність за захист рухомих цінностей культури покладається на їхніх власників та державні органи влади. Закон України про захист культурної спадщини 2000 року [13] по суті являє собою систему дозволів, заборон і управління об'єктами культурної спадщини. Закон передбачає долучення до справи захисту культурної спадщини науково-освітніх установ і громадських організацій, а також фахівців і громадян як членів консультативних рад і громадських інспекторів. Відповідальність же пов'язується з покаранням за порушення законів.

Але наскільки ефективним є міжнародна і національна охорона культурної спадщини в сучасному світі лише на правовому рівні, коли відбувається війна? Безумовний і самозрозумілий захист музеїв як осередків культурних цінностей підважується залученням їх до військових

дій. З одного боку, визнано, що використання пам'яток культури у військових цілях є неприпустимим, гарантується їхній нейтралітет. З іншого боку, нещодавні події в Іраку та в Україні заперечують дієвість таких настанов. Так, Національний музей Іраку свого часу став опорним пунктом армії С. Хусейна. А експонати українських музеїв в Луганську, Донецьку та Києві поповнили збройні арсенали ворогуючих сторін. Це по суті дискредитує музеї та їхню суспільну місію, що послаблює ще більшою мірою їх уразливе становище. Показовим є той факт, що цілями діяльності зруйнованого в серпні 2014 року Донецького обласного краєзнавчого музею, вказаними на його Інтернет-сайті, є збереження національних реліквій як оберегів духовності, відродження історичної пам'яті та національної гідності донеччан [5]. Останнє оновлення сайту музею було в червні 2014 року, коли Донецьк було окуповано. Тільки зусиллями громадськості і самих співробітників вдалося перемістити вцілілі експонати зі зруйнованої будівлі. Скільки часу і коштів потрібно для повноцінного відновлення його діяльності? Після звільнення Донецьку в 1943 році на це знадобилося фактично 10 років.

Проаналізувавши зміст міжнародних та національних нормативно-правових актів щодо захисту культурної спадщини, а також непоправну шкоду, завдану пам'яткам у військових конфліктах останніх двадцяти років в різних країнах нашого світу, в тому числі й нині у Східній Україні, можна дійти до невтішних висновків. Навіть найбільш досконало розроблений нормативно-правовий документ щодо захисту культурних цінностей може виявитися недієвим в умовах війни. Адже війна має власну логіку, а «військовою необхідністю» виправдовуються будь-які втрати і руйнування, нехтування законами і зняття відповідальності з ворогуючих сторін або фактична неможливість апеляції та притягнення до неї. Застосування покарань у цьому випадку не здатне відшкодувати збитки, адже культурні пам'ятки є унікальними, а їх втрата – безповоротною. Тож саме добра воля людей, усвідомлення ними відповідальності за власні дії під час війни набуває більшого значення у справі захисту культурних цінностей, аніж найкраще написаний документ. Підтвердженням дієвості такого підходу є загальновідома самовіддана діяльність вітчизняних музейників і бібліотекарів в роки Другої світової війни, співробітників Іракського національного музею, які зберегли в себе його скарби і повернули їх по завершенню бойових дій.

Однак вищенаведені документи спираються і на низку моральних цінностей, які варто підтримувати для збереження цінностей культурних. Відповідальність у цій сфері отримує загальнолюдський характер, адже культурні пам'ятки розглядаються як спільне надбання людства. Поняття поваги до культурних цінностей має в цьому сенсі першочергове значення. Це – повага до культурних спільнот у єдності минулих, нинішнього і

прийдешніх поколінь. Повага до результатів праці попередників і використання її для блага сучасників.

Поняття відповідальності слід наповнити позитивним сенсом, тому що вона передбачає опіку над творенням і збереженням культурних цінностей, і чинить корисний вплив на стан суспільства. Захист пам'яток культури має непересічне значення і для економічного розвитку місцевості, в якій вони зберігаються. Охорона культурних пам'яток є важливим завданням як для збереження культурних цінностей суспільства, використання досвіду попередніх поколінь, самоусвідомлення і національної гідності спільноти, так і для розбудови її соціально-економічного добробуту. Адже саме багата культурна спадщина робить ту чи іншу місцевість привабливою для культурно-пізнавального туризму, і водночас активізує творчий потенціал її мешканців. Тож культурні пам'ятки і цінності беруть активну участь у творенні матеріальних і духовних благ, долучаючись до втілення концепції ООН про сталий розвиток. Питання популяризації національно-культурних надбань, цілеспрямованого виховання особистості у дусі шанування і розуміння справжньої цінності культурних пам'яток є нагальним завданням. Ключовим аспектом такого виховання вважаємо повагу до праці, втіленої в пам'ятках культури.

Список літератури: 1. Андрес Г.О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05 / Андрес Ганна Олександрівна; Центр пам'яткознавства НАН України; Українське товариство охорони пам'яток історії і культури. – К., 2009. – 24 с. 2. Ганинець Р.Є. Механізми збереження об'єктів нерухомої культурної спадщини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lgaki.com.ua. 3. Горбик В.О., Денисенко Г.Г. Проблеми дослідження і збереження пам'яток історії та культури в Україні / В.О. Горбик, Г.Г. Денисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 33–44. 4. Договір про захист художніх та наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха) від 15.04.1935 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_191. 5. Донецький обласний краєзнавчий музей. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: museum.dn.ua. 6. Каткова Т.Г. Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uchni.com.ua/kultura/5124/index.html. 7. Конвенція о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта от 14.05.1954 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_157. 8. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи від 03.10.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_226. 9. Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від

16.11.1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_089. 10. Опалько Ю.В. Збереження культурно-історично спадщини в сучасній Україні / Юрій Опалько // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 83–88. 11. Прокаєва В. Діяльність зі збереження культурних пам'яток в системі функцій сучасної Української держави / Влада Прокаєва // Сіверянський літопис. – 2012. – № 5–6. – С. 116–122. 12. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України від 21.09.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1068-14>. 13. Про охорону культурної спадщини. Закон України від 08.06.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1805-14>.